

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІСТОРІЯ ЙОГО РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ» У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Викладено історію появи терміна «соціальний інтелект» і дослідження соціального інтелекту в американській психології. Виділено основні етапи дослідження соціального інтелекту. Показано специфіку й наукові досягнення кожного етапу, зроблені нові уточнення відносно авторів досліджень: Е. Л. Торндайка, Р. Л. Торндайка, а також М. Саллівен, учасниці проекту Дж. Гілфорда.

Ключові слова: соціальний інтелект, етапи дослідження, зміст наукових понять, теорії, вимірювальні процедури, валідність.

Актуальність теми. Актуальність теми полягає в тому, що існує потреба визначити поняття «соціальний інтелект» (СІ) з урахуванням сучасних наукових підходів. Для вітчизняної психології соціальний інтелект — доволі нове поняття, але не для західної психології, де він вивчається вже понад вісім десятиліть.

У психологічній літературі термін «соціальний інтелект», використовується неоднозначно. М. Олпорт пов'язував соціальний інтелект зі здатністю висловлювати швидко майже автоматичні судження про людей, прогнозувати найімовірніші реакції людини. У вітчизняній психології поняття «соціальний інтелект» було введено Ю. М. Ємельяновим. Згідно з його поглядами, соціальний інтелект являє собою «...здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні взаємини та прогнозувати міжособистісні події». Перший надійний тест для

вимірювання соціального інтелекту був розроблений Дж. Гілфордом. Як синоніми для позначення соціального інтелекту використовуються такі поняття, як «соціальна перцепція» (Джером Брунер, 1947, Г. М. Андреева), «соціальне мислення» (К. О. Абульханова-Славська, Д. Майерс, Ж. Годфруа), «соціальна обдарованість» (Г. Олпорт), «лідерська обдарованість» (К. Ебромс).

Термін «соціальний інтелект» був введений у психологію Едвардом Лі Торндайком в 1920 р., який визначав соціальний інтелект як здатність до прогнозування міжособистісних відносин та прирівнював його до здатності мудро вчиняти в людських стосунках. Автор виділив три форми інтелекту: абстрактний, соціальний і конкретний. Можна стверджувати, що й досі у сфері соціального інтелекту відсутні вагомі досягнення [1].

У 1937 р. Г. Олпорт описував соціальний інтелект як особливу здатність (соціальний дар) правильно оцінювати людей, прогнозувати і забезпечувати адекватне пристосування в міжособистісних взаємодіях. Він виділяє набір якостей, котрі забезпечують розуміння інших людей; соціальний інтелект був включений до системи цих якостей як окрема здатність [2].

Зміст поняття «соціальний інтелект» і дотепер є дискусійним, утім, як і поняття «інтелект». У вітчизняній психологічній науці перше з названих понять практично не використовується. Коло наукових праць, предметом яких є саме соціальний інтелект, дуже невеликий. Теоретичний і емпіричний аналіз цього феномену в рамках власних концепцій розпочали тільки В. М. Куніцина, А. І. Савенков і Д. В. Ушаков.

У змістовному плані до дослідження соціального інтелекту найбільш близькі роботи Л. С. Виготського, К. О. Абульханової-Славської, М. І. Бобневої і Ю. М. Ємельянова. Надавалося величезне значення знання вікових особливостей розвитку людини (Л. С. Виготський, П. П. Блонський, А. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін та ін.). Багато хто з них вказував, що в окремі періоди життя (сензитивні) виникають найбільш сприятливі умови для становлення та розвитку окремих видів здібностей (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Н. С. Лейтес, Е. Еріксон та ін.). Існує й значна кількість праць (як вітчизняних, так і іноземних), у яких використовується відомий тест діагностики соціального інтелекту Дж. Гілфорда М. Саллівен [3].

Інші автори автоматично приймають теоретичний підхід авторів методики, використовуючи результати тесту для вирішення власних

дослідницьких цілей, не вдаючись до критичного аналізу стимуль-ного матеріалу, а також отриманих результатів й самої процедури тестування. У зарубіжних публікаціях про соціальний інтелект зустрічаються всілякі тлумачення цього феномену. Найчастіше, відповідно до результатів аналізу авторами публікацій в Psychological Abstracts за період з 1997 по 2007 р., під соціальним інтелектом розуміють такі явища: боротьбу за соціальну справедливість (соціальна боротьба); практичну соціальну роботу гуманістичного змісту: догляд за хворими й людьми з обмеженими можливостями; навчання соціальних навичок різних категорій людей; ефективні взаємини людини з іншими людьми.

Досить часто трапляються трактування соціального інтелекту як фонду соціальних знань про світ, як інтересу людини до політичного життя суспільства (Г. Сатаров) і т.п.

У запропонований нами варіант періодизації вивчення соціального інтелекту включено тільки роботи, які розглядають соціальний інтелект як психологічний феномен. Соціальний інтелект може розглядатись і як груповий феномен, незвідний до суми соціальних інтелектів учасників групи. Цей напрямок особливо популярний у межах організаційної психології, тренінгів командоутворення.

1-й етап: виникнення поняття «соціальний інтелект» (1920–1924). Головним досягненням цього періоду було включення у науковий психологічний лексикон терміна «соціальний інтелект». У 1920 р. американський журнал «Psychology and education» організував дискусійний «круглий стіл», залучивши до нього відомих фахівців, метою якого було з'ясування змісту поняття «інтелект».

Відомо, що й донині визначення поняття «інтелект» залишається у психології дискусійним. Невідомо, чи брав участь у цій роботі Е. Лі Торндайк. Але в цьому ж році в журналі «Harper's Magazine» з'явилася його публікація «Intelligence and its use». Досить часто в роботах психологів різних країн, зокрема й США, наявними є твердження, що поняття «соціальний інтелект» уперше використав Е. Лі Торндайк, який розробив теорію соціального інтелекту. В означеній роботі не міститься розгорнутої теорії соціального інтелекту. У невеликій семисторінковій статті соціальному інтелекту було присвячено кілька рядків.

Автор пише про те, що вимірюваний тестами інтелект є абстрактним, тоді як існують ще інтелекти механічний і соціальний. Механічний інтелект вчені, які вивчають інтелект, пізніше стали називати

практичним. Соціальний інтелект описаний автором як здатність домагатися успіху в міжособистісних ситуаціях, як здатність управляти чоловіками й жінками, хлопчиками й дівчатками, тобто поводитися мудро в людських взаєминах (Е. Thorndike, 1920: 228) [8]. Цікаво, що журнал «Harper's Magazine» не є науковим, тому деякі джерела вважають, що вперше в науку термін «соціальний інтелект» був упроваджений в 1926 р. Гаррі Бансом (Harry Barnes). Його наукова монографія мала назву «Історія та соціальний інтелект».

Для світової психології фігура Едварда Лі Торндайка (1874–1949) є вельми значущою. Список його наукових праць включає понад п'ятисот статей. Докторська дисертація Торндайка присвячена інтелекту тварин (1898), використанню в навчінні тварин методів підкріплення. Його науковий статус серйозно зміцнився після видання трьох томів педагогічної психології (1913–1914), що стали класичними і такими, що здійснили суттєвий вплив на теорії навчання ХХ ст. Торндайк велику увагу приділяв професійній підготовці вчителів, розробивши для них систему навчальних кейсів. Е. Торндайк відомий як автор великої кількості інтелектуальних тестів, що вимірюють різні здібності.

До кінця життя він полемізував зі Ч. Е. Спірменом, заперечуючи існування загального фактора інтелекту й думаючи, що існує нескінченне число інтелектуальних дій — як автономних, так і пересічних. Визнанням заслуг Е. Торндайка було його обрання на пости президентів професійних наукових асоціацій. Цікаво, що крім згаданої вище статті Торндайк не розглядав спеціально проблему соціального інтелекту. А опубліковані в 30-х рр. ХХ ст. роботи з дослідження соціального інтелекту й проблем його вимірювання належать одному із синів Е. Торндайка — Робертові Торндайку (1910–1990), що входить у число серйозних дослідників поряд з А. Анастасі, Д. Векслером і Лі Джозефом Кронбахом. Ці публікації іноді приписують Торндайку — батькові.

Таким чином, перший етап характеризується появою у психології поняття «соціальний інтелект» і короткими коментарями автора (Е. Торндайка) про повсюдність прояву соціального інтелекту та складність його вимірювання, а також експериментального моделювання. Ймовірно, ідея про необхідність дослідження соціального поведіння до цього часу у психології була усвідомлена багатьма дослідниками, і питання про природу соціального інтелекту й методи його вимірювання стало актуальним.

Слід зазначити, що в соціології у зазначений період вже були розроблені теорії, які розкривають процес міжособистісної взаємодії та типи людей, які по-різному в цьому процесі проявляються (Г. Зиммель, М. Вебер, Ч. Лантухи та ін.) Реванш психологів виявився в їхній високій дослідницькій активності на наступному етапі — психометричному.

2-й етап (1925–1938) — психометричний. Попри застереження Е. Торндайка про труднощі виміру соціального інтелекту (СІ), що з'явилися в наукових публікаціях, визначення соціального інтелекту були, згідно з психометричним підходом, переведені у стандартні інструменти для вимірювання індивідуальних розбіжностей у виразності СІ.

Як правило, дослідники брали для вивчення абстрактні визначення СІ різних авторів і намагалися їх операціоналізувати й перевести у стандартизовані вимірювальні інструменти, використовувани в лабораторних умовах. У цьому напрямку психометричного підходу найчастіше використовувались характеристики СІ, що перелічені у працях Ф. Вернона (Vernon, 1933). Відповідно до досить широкого тлумачення автора, СІ — це здатність бути в злагоді з іншими людьми загалом; володіння комплексом соціальних методів, що дають можливість людині тримати себе вільно й невимушено у товаристві інших людей; знання соціальних питань і проблем; чутливість до стимулів, що виходять від інших членів соціальної групи; уміння зрозуміти й проникнути в настрої незнайомих людей, їхні особистісні характеристики [10].

Першим із серії подібних тестів був тест СІ Дж. Вашингтона (GWSIT) (Moss, Hunt, Omwake & Woodward, 1949). Цей тест складався з кількох субтестів, результати яких були подані в балах. Підсумки вимірювання СІ виражались у загальній сумі набраних респондентом балів. До означеного тесту увійшли такі субтести:

- оцінювання соціальних ситуацій;
- запам'ятовування імен і осіб;
- спостереження за поведінкою людини;
- розпізнавання за словами людини її ментальних станів;
- розпізнавання ментальних станів за виразом обличчя людини;
- соціальна інформація;
- почуття гумору.

У цей самий період було виконано значну кількість робіт з валідації GWIST. Багато дослідників (Г. Вудроу, Р. Торндайк, Стівен

Дж. Стейн, Е. Хант та ін.) не знайшли підтвердження існування окремого фактора СІ. Більшість з них дійшли висновку, що субтести GWIST та інші аналогічні тести перевантажені вербальними здібностями, а розбіжності в рівні соціального інтелекту поглинаються розбіжностями в рівні абстрактного інтелекту. Труднощі розмежування соціального інтелекту й IQ, поряд із труднощами перевірки тестів на валідність, призвели до втрати інтересу як до подібних тестів, так і до самого феномену СІ.

3-й етап (кінець 30-х рр. — 1965 р.) — зникнення СІ предметного поля психології. У цей період поняття «СІ» зникає з лексики психологів. А в моделях інтелекту, розроблених Луїсом Леоном Терстоуном (Thurstone, 1938) і Ч. Е. Спірменом (1927), СІ був зовсім відсутній.

У цей період чимало активних дослідників СІ (Анастасі, Д. Векслер і Лі Джозеф Кронбах та ін.) визнали подальшу роботу в цій царині безперспективною. Дослідження були згорнуті практично всіма, крім Дж. Гілфорда.

4-й етап (1965–1969) — соціальний інтелект у структурі моделі інтелекту Дж. Гілфорда.

У 1960-ті роки з'являються роботи про соціальні навички комунікативної компетентності. У ці роки велика увага приділяється проблемі соціальної перцепції, розуміння людини людиною, робляться спроби розробити на підставі існуючих концепцій методологічний апарат вивчення .

Дж. Гілфорд створив перший надійний тест для вимірювання соціального інтелекту, розглядаючи його як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від фактора загального інтелекту і пов'язаних з пізнанням поведінкової інформації. Можливість вимірювання соціального інтелекту виходила із загальної моделі структури інтелекту Дж. Гілфорда [4].

У 1920-ті роки Дж. Гілфорд займався дослідженням виразу обличчя людини й не полишав надії на продовження роботи у ширшому масштабі. У цей період Дж. Гілфорд став організатором великого проекту «Модель структури інтелекту Гілфорда». У цьому проекті брала участь значна кількість його співробітників. Проект фінансувався Управлінням військово-морських досліджень.

Дж. Гілфорд розглядав свою систему як розширення потрійної класифікації інтелекту, запропонованої Е. Торндайком. Так, символічна й семантична складові в його системі відповідають абстрактному інтелекту, фігуральна складова відповідає практичному інтелекту, а поведінкова складова — соціальному інтелекту.

Співвідношення розуміння СІ Дж. Гілфордом і Е. Торндайком

Дж. Гілфорд	Е. Торндайк
Компоненти моделі інтелекту	Типи інтелекту
Символічна й семантична складова	Абстрактний інтелект
Фігуральна складова	Практичний інтелект
Поведінкова складова	Соціальний інтелект

Головну увагу Дж. Гілфордом і його командою було приділено роботі з дослідження семантичної та фігуральної складових моделі інтелекту. Тільки на останніх етапах роботи вони звернулися до аналізу поведінкової складової. Ключовою фігурою, яка досліджувала розуміння інших людей, була Морін Саллівен (Maugin O'Sullivan). Дуже скромно оцінюючи свої заслуги у виконанні проекту, вона зауважувала, що частина роботи, виконана нею, порівнянна із травинкою у стогу сіна. Насправді вона є співавтором практично єдиного тесту вимірювання СІ, широко використовуваного у вітчизняній і світовій психології.

Відмова від продовження досліджень пов'язана з багатьма причинами і насамперед із припиненням фінансування та з технічними труднощами, що відображають складність природи СІ. У 2005 р. Френк Ленді (Frank Landy), досліджуючи історію вивчення СІ та перетворення її в історію вивчення Е, звернув увагу на такий момент: коли дослідники підійшли найближче до аналізу саме СІ, виділивши у структурі інтелекту аспект, який можна було би назвати соціальним, дослідження припинилися. Ф. Ленді вважав цей момент принципово важливим, назвавши його вододілом для поновлення серйозних досліджень СІ. При цьому він поцікавився, куди в той період зникла М. Саллівен. Сама М. Саллівен, відповідаючи на це запитання Ф. Ленді, сказала, що вона звела «реальне життя до дослідження життя». До того ж вона уточнила, що частина її життя була неакадемічною, але вона ніколи не втрачала інтересу до дослідження емоцій та їх розуміння. На той час М. Саллівен — професор університету в Сан-Франциско (США), декан гуманітарних і суспільних наук, голова департаменту психології. Вона співпрацює з П. Екманом (P. Ekman), досліджуючи вираження емоцій, невербальні прояви неправди й емоційний інтелект, кроскультурні аспекти романтичного кохання.

М. Саллівен багато їздить по світу, проводячи семінари, конференції, тренінги з цих проблем (Frank Landy, 2005) [8].

Останньою спробою вимірювання СІ в межах проекту Дж. Гілфорда стала робота групи під керівництвом Хендрікса (Hendricks).

Учені спробували розробити тести, які б вимірювали здатність людини взаємодіяти з іншими людьми, а не просто розуміти їхню поведінку. Ці навички вони назвали «базовими навичками у прийнятті рішень в міжособистісних взаємовідносинах» [7].

Оскільки успішна взаємодія припускає генерування різних поведінкових ідей, дослідники назвали ці здібності дивергентного мислення креативним соціальним інтелектом, який включає шість здібностей. Так само, як у випадку, пов'язаному зі здібностями поведінкового пізнання, досліджуваними Саллівен з колегами (1965), сама природа поведінкової сфери була причиною серйозних технічних проблем при розробленні тестів. Попри ті величезні зусилля, які були докладені групою Дж. Гілфорда щодо вимірювання соціального інтелекту, мабуть, вдалося здолати лише частину шляху із встановлення конструктивної валідності соціального інтелекту. Учасники проекту дійшли розуміння того, що було б ідеально вимірювати СІ в реальних життєвих ситуаціях, спостерігаючи за фактичними поведінковими реакціями реальних людей та їхніх дій.

У 80-ті рр. Д. Кітінг створив тест оцінювання морального або етичного мислення. М. Форд і М. Тісак за основу виміру соціального інтелекту взяли успішне вирішення проблемних ситуацій. Їм вдалося показати, що соціальний інтелект являє собою чітку та синхронізовану групу ментальних здібностей, котрі пов'язані з обробкою соціальної інформації та сукупністю здібностей, що фундаментально відрізняються від здібностей, які лежать в основі більш формального мислення, що перевіряються тестами «академічного» інтелекту [1].

Щодо вітчизняної науки, то тут праці з цієї проблеми зачіпають соціальний інтелект здебільшого в аспекті комунікативної компетентності (М. О. Амінов, М. В. Молоканов, М. І. Бонева, Ю. М. Ємельянов, О. О. Кідрон, О. Л. Южанінова), а також описують структуру та функції соціального інтелекту [1].

Уперше спробу визначити соціальний інтелект зробив Ю. М. Ємельянов, він тісно пов'язав його з поняттям «соціальної сенситивності».

М. О. Амінов і М. В. Молоканов розглядали соціальний інтелект як умову вибору профілю діяльності у практичних психологів (наукова чи практична діяльність). На думку дослідників, головним компонентом психологічної діяльності, осмисленої комунікативної роботи з людьми є соціальний інтелект (здатність до розуміння

поведінки інших людей) та фасилітація (пітримуючий, наснажувальний стиль соціальних відносин).

Висновок. В останні два десятиліття вітчизняна психологічна наука виявляє особливу увагу до дослідження соціального інтелекту, що визначає успішність соціального пізнання, соціальної взаємодії та соціальної адаптації. Соціальний інтелект, забезпечуючи розуміння вчинків, дій людей, розуміння мовної продукції людини, її невербальних реакцій, і є професійно важливою якістю в професіях типу «людина — людина».

Найчастіше під соціальним інтелектом розуміють такі явища:

- боротьбу за соціальну справедливість (соціальну боротьбу);
- практичну соціальну роботу гуманістичного змісту: догляд за хворими й людьми з обмеженими можливостями;
- навчання соціальних навичок різних категорій людей;
- ефективні взаємини людини з іншими людьми.

Таким чином, недоліками всіх існуючих визначень соціального інтелекту є те, що вони не враховують можливості вибору суб'єктом морально психологічної стратегії життя як окремої людини, так і функціонування та розвитку всього суспільства.

На підставі сучасного наукового (холістичного) підходу [5] пропонується таке визначення соціального інтелекту: «**Соціальний інтелект** — це усвідомлена позиція особи щодо оцінювання соціальних відносин в суспільстві, соціальній групі, свого місця в статусно-ролеві структурі організації на основі добровільного вибору стратегії власного життя та способів її досягнення».

Изложена история появления термина «социальный интеллект» и исследования социального интеллекта в американской психологии. Выделены основные этапы исследования социального интеллекта. Показаны специфика и научные достижения каждого этапа, сделаны новые уточнения в отношении авторов исследований: Е. Л. Торндайка, Р. Л. Торндайка, а также М. Салливан, участницы проекта Дж. Гилфорда.

Ключевые слова: социальный интеллект, этапы исследования, содержание научных понятий, теории, измерительные процедуры, валидность.

The history of the occurrence of the term «social intelligence» and research on social intelligence in the American psychology is presented. Five stages of the investigation are singled out, the substance of the four stages are

revealed. The specificity and scientific achievements of every period are shown; new clarities in relation to the authors of the researches by E. L. Thomdike, R. L. Thomdike as well as M. Sullivan, a participant of the J. Guilford's project, are introduced.

Key words: social intelligence, research stages, content of scientific concepts, theories, measuring procedures, validity.

Література

1. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева — М. : Аспект Пресс, 2005.
2. Куницына В. Н. Межличностное общение : учебник для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. — СПб.: Питер, 2001.
3. Мальшева Л. В. Модели интеллекта: 100 лет развития. — М. : Изд-во Моск. психол. соц. ин-та ; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2006.
4. Михайлова Е. С. Тест Дж. Гилфорда и М. Салливен «Диагностика социального интеллекта» : методическое руководство. — СПб.: Иматон, 1999.
5. Цехмианпо И. З. Холистическая философия науки. — Сумы, 2002. — 324 с.
6. Cantor N., Kihlstrom J. F. (2000) Social Intelligence // Handbook of Intelligence, 2-nd ed. Cambridge, UK. : Cambridge University Press. — P. 359—379.
7. Hendricks M., Guilford J. P., & Hoepfner R. Measuring creative social intelligence : reports from the Psychological Laboratory, University of Southern California. - 1969. - No. 42.
8. Landy F. History, her history.. // APS Observer, 2005. — www.psychological.science.org/observer
9. Thomdike E. L. Intelligence and its use // Harper's Magazine. 140. — 1920. - P. 227-235.
10. Vernon P. E. Some characteristics of the good judge of personality// Journal of Social Psychology. - 1933. - 4. - P. 42-57.